

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ФАХОВОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАВНИКІВ

У статті зосереджено увагу на проблемі формування культури фахового мовлення майбутніх правників, визначено сутність поняття “культура фахового мовлення”. Проведено аналіз компонентів, які мають безпосередній вплив на формування цієї якості освіченої особистості.

Ключові слова: культура фахового мовлення, культура усного мовлення, культура писемного мовлення, компонент, правник, вищий навчальний заклад юридичного профілю.

Процес демократизації українського суспільства, значні зміни в системі чинного законодавства України й регулюванні правових відносин на початку ХХІ ст., безперечно, вимагають нового підходу до підготовки фахівців правової галузі. Саме через якісну професійну діяльність юриста реалізується державна політика, спрямована на захист прав та інтересів громадян, правове виховання й освіту. У зв'язку із цим особливу увагу приділяють питанням підвищення ефективності та вдосконалення професійної підготовки майбутніх правників, формування в них професійної культури, зокрема культури фахового мовлення.

Посилення уваги державних органів, громадськості, науковців, як юристів, так і філологів, до питань формування культури фахового мовлення (КФМ) зумовлене й тим, що мова права становить фундамент професіоналізму майбутніх правників, є базою здобуття фаху у виші, а також основним засобом подальшої професійної діяльності. Адже юристи використовують слово як професійну вербальну зброю та засіб управління й духовного впливу на людей, з якими співпрацюють, що безпосередньо діє на характер вирішення багатьох соціально-правових проблем, тому воно має бути досконалим, відшліфованим відповідно до чинних норм.

Проблемі формування культури мовлення майбутніх фахівців у різних галузях науки присвячено чимало досліджень. До цієї теми в різні часи зверталися мовознавці Н. Бабич, І. Білодід, В. Виноградов, Б. Головін, С. Єрмоленко, А. Коваль, Л. Мацько; лінгводидакти О. Біляєв, Є. Голобородько, О. Горошкіна, Л. Паламар, М. Пентиліук, О. Семенов, Т. Симоненко; психолінгвісти Б. Ананьєв, Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, І. Зимня та ін. Питання підвищення культури мовлення студентів нефілологічних спеціальностей у межах дисертаційних робіт вивчали Л. Барановська, Н. Безгодова, Г. Берегова, О. Бугайчук, Л. Васецька, Л. Головата, Ж. Горіна, І. Дроздова та ін.

Проблемам мовленнєвої комунікативної підготовки майбутніх працівників органів внутрішніх справ (ОВС) присвячені наукові праці О. Бандурки, І. Кириченка, В. Лукашевича, В. Синьова, В. Шакуна та ін. Як важ-

ливий елемент професійної діяльності працівника ОВС досліджували культуру мовлення Т. Гороховська, В. Клименко та ін.

Мета статті – визначити й описати критерії формування культури фахового мовлення майбутніх правників.

Набуття юридичної освіти під час навчання у виші передбачає необхідність досконалого опанування поняттєвою сферою обраної спеціальності, вербально представленою засобами національної термінології (системою термінів у двох взаємопов'язаних сферах її існування: фіксації та функціонування), а також діловою фразеологією професійного спілкування за фахом у парадигматичному та синтагматичному векторах. Відтак, два функційні стилі національної літературної мови – науковий і офіційно-діловий – у їх сучасному стані є предметом навчання мови фаху [6, с. 4]. У зв'язку із цим вища юридична освіта має бути спрямована на формування фахової культури особистості майбутніх правників.

До сучасної педагогіки надійно увійшло твердження про те, що становлення особистості відбувається в процесі діяльності, зокрема й мовленнєвої, тому розгляд проблеми професійного становлення юриста, визначення ролі та змісту культури фахового мовлення в цьому процесі вимагає з'ясування сутності базового поняття “культура фахового мовлення”.

У науковій літературі зазначено, що на розвиток професійної культури, зокрема культури фахового мовлення як її складової, впливає, насамперед, специфіка діяльності й особливості вирішуваних цією професійною спільнотою завдань [4, с. 157–169]. У контексті дослідження розглядаємо мову як навчальний матеріал для студентів, який забезпечує когнітивний компонент формування культури фахового мовлення майбутніх юристів, а мовлення – як процесуальний, діяльнісний аспект, оскільки воно розвивається та формується лише в процесі діяльності.

Оскільки мовлення реалізується в двох формах, то важливим, безумовно, є формування в майбутніх юристів як культури усного мовлення, так і культури писемного мовлення, бо обидві форми мовлення тісно пов'язані між собою: усне – основа для успішного розвитку писемного, а розвинене писемне – позитивно впливає на усне. Останнє – “різновид мовного процесу, що дає можливість спілкуватися з відсутніми співрозмовниками, які є не лише сучасниками того, хто пише, а й житимуть після нього; це різновид монологічного мовлення, яке здійснюється як писання чи читання написаного у вигляді знаків (слів)” [8, с. 110].

Хоча взаємопов'язаність мовленнєвих форм очевидна, кожна з них має свою специфіку, що безпосередньо впливає на формування культури і усного, і писемного фахового мовлення. Так, наприклад, в усному широко використовують позамовні засоби спілкування (жести, міміку, інтонацію тощо), які надають мові переконливості, однак цими засобами не варто зловживати в процесі ділового спілкування майбутніх фахівців права. Усне ділове мовлення (звіт, доповідь, переговори тощо) належить до більш складної форми усного мовлення порівняно з розмовним стилем – має ба-

гато лексичних і граматичних особливостей писемно-літературної мови. У писемному мовленні лексика добирається з більшою увагою. Писемна форма – обов'язкова ознака офіційно-ділового та наукового стилів (наприклад, протоколи, акти, меморандуми тощо існують лише у писемній формі), тому тут увага надається і формуванню орфографічної грамотності правників, і вмінню укладати різного роду фахову документацію тощо.

У поняття “культура фахового мовлення”, поділяючи думку Н. Бабич, вкладаємо такий зміст: 1) це усвідомлене сприйняття мови як засобу не лише комунікації, а й пізнання, репрезентації (називання) об'єктів дійсності та змісту думки, як способу звернення до адресата, встановлення з ним контакту, вираження волі мовця, почуттів і емоцій, творення образу світу та людини; 2) фахово зорієнтований синтез граматичних норм і варіантів слововживання, синтаксичної організації фрази, побудови текстів, що забезпечують мовне (усне й писемне) оформлення процесу та результатів праці у відповідній галузі професійної діяльності [5, с. 5].

Компонентами процесу навчання у вищому навчальному закладі є мета, завдання, зміст, методи, форми організації, а також досягнуті результати навчання. Оскільки ці компоненти навчального процесу, на думку І. Зайченка, матеріалізуються шляхом активної взаємодії найважливіших учасників педагогічного процесу, наприклад, студентів і викладачів у певних конкретних умовах навчання, то виділяють ще такі компоненти навчального процесу, як цільовий, змістовий, діяльнісний, результативний [3, с. 16]. Між ними існують певні зв'язки, які зумовлюють тенденції, наступність, послідовність реалізації процесу навчання. Ці зв'язки також є складовою структури процесу навчання.

Основні компоненти виявляються й функціонують комплексно, як система. Зміна, наприклад, цілей і завдань навчання обов'язково приводить до трансформації змісту й організації навчання, яка є тим більш глибокою, наскільки радикальніше змінюються цілі. Якщо цей процес на рівні мети й завдань зорієнтований на формування культури фахового мовлення майбутніх юристів, це зумовлює необхідність відповідних змін в інших компонентах процесу.

Насамперед, це стосується змісту як обов'язкового та найважливішого компонента процесу навчання, орієнтованого на формування культури фахового мовлення майбутніх юристів. Він, зокрема, має передбачати оволодіння студентами відповідними фаховими мовними знаннями, способами діяльності та мовленнєвим досвідом. У цьому разі поділяємо думку вчених, котрі визначають досвід особистості як суб'єктивний результат її різноманітної діяльності, сукупність суб'єктивних його відносин, єдність індивідуального й соціального досвіду – суспільного, групового та мікрогрупового.

Орієнтація навчального матеріалу на формування культури фахового мовлення зумовлює необхідність запровадження таких форм і методів його організації, які адекватно відповідають цьому змістовому наповненню та дають змогу студентам оптимально його засвоїти.

Методична система, метою якої є формування КФМ у навчальному процесі вищого навчального закладу МВС України, має містити певний

зміст навчального матеріалу з мовних дисциплін, побудований з урахуванням загальнодидактичних та методичних принципів у поєднанні з найбільш ефективними, з погляду цієї мети, методами й формами навчання. Ця система, базована на основному принципі загальної теорії систем – принципі цілісності та єдності компонентів, може бути представлена певною цілісною моделлю, яка повинна включати названі й інші структурні елементи. Безумовно, ця модель повинна враховувати та орієнтуватися на фахову специфіку діяльності майбутніх правників, передбачати реалізацію в навчанні певних педагогічних умов ефективного формування культури професійного мовлення в цієї категорії фахівців.

Побудова моделі формування КФМ у майбутніх знавців права передбачає матеріальне або уявне створення аналогів реально існуючої системи, у якій відтворюються принципи її організації та функціонування. При її побудові виходимо з таких методологічних засад:

1) культура фахового мовлення юриста є специфічним проектуванням загальної культури у сферу діяльності правової системи;

2) культура фахового мовлення – це системне утворення, яке вибірково взаємодіє з навколишнім середовищем і містить ряд структурно-функціональних компонентів; його інтегративні особливості не співвідносні з властивостями окремих частин;

3) особливості формування та реалізації КФМ юристів зумовлені індивідуально-творчими, психофізіологічними та віковими характеристиками, сформованим соціально-правовим досвідом особистості;

4) культура фахового мовлення юристів, як особистісне утворення, містить у структурі мотиваційний, когнітивний і діяльнісно-технологічний компоненти.

Саме мовна підготовка студентів вищих навчальних закладів МВС України має забезпечити ефективне формування трьох компонентів культури фахового мовлення майбутніх юристів: мотиваційного, когнітивного та діяльнісного. Сутність цих компонентів передбачає:

1. Мотиваційного – інтеріоризацію загальнокультурних, національних, мовних, професійних цінностей в особистісні, перетворення їх на відповідні професійні якості, що виявляються в повсякденній поведінці як складові елементи культури фахового мовлення на емоційно-чуттєвому рівні.

2. Когнітивного – засвоєння студентами необхідної інформації про основні мовні явища, поняття, способи й види мовленнєвої діяльності.

3. Діяльнісно-технологічного – оволодіння необхідними вміннями та навичками мовленнєвої, комунікативної й пізнавальної діяльності, формування відповідних умінь і навичок.

Головними напрямками підвищення ефективності навчально-виховної діяльності, спрямованої на формування культури фахового мовлення майбутніх правників, на нашу думку, є: удосконалення організації та методики навчання; активізація самостійності студентів під час розв'язання ними завдань професійного спрямування.

В основних документах, що визначають зміст фахової підготовки майбутніх юристів (освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за напрямом підготовки 0601 “Право”, освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста напряму підготовки 0601 “Право” за спеціальністю 7.060102), ґрунтовно визначено її основні структурні елементи, зокрема формування мовленнєвих здібностей студентів. Виходячи з вимог і положень цих документів, можемо визначити конкретний зміст кожного з названих вище компонентів формування культури фахового мовлення.

Мотиваційний компонент містить у собі всю різноманітність мети та завдань педагогічної діяльності: від основної мети – формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості – до конкретних завдань формування окремих якостей чи їх елементів [2, с. 10]; реалізується за умови відповідної взаємодії викладача й студентів, якщо емоційно-оцінювальна діяльність пронизує всі елементи навчання та безпосередньо передбачена в результатах навчання. Для забезпечення формування в студентів мотиваційного компонента КФМ необхідно наповнити емоційно-ціннісну сферу навчального процесу відповідною інформацією, способами навчальної діяльності, формами спілкування тощо, які б надавали можливість формувати в студентів мотивацію до фахової мовленнєвої діяльності, інтерес до неї, позитивне особисте ставлення до фахової мовленнєвої діяльності та прагнення до накопичення відповідного мовленнєвого досвіду, тобто досягнути мети навчання, яка визначається завданнями, висунутими суспільством перед ВНЗ, і відображена в державних документах про освіту.

Наступним компонентом культури фахового мовлення є *когнітивний*, який відображає сутність того, що реалізується в процесі досягнення як загальної мети навчання, так і кожного завдання зокрема та сприяє поглибленому розвитку професійних інтересів і нахилів студентів [1, с. 91]. Для забезпечення формування в студентів когнітивного компонента КФМ необхідно відібрати та відструктурувати навчальний матеріал таким чином, щоб він містив базову мовленнєву інформацію, яка б дала змогу студентам на основі якісно засвоєних знань сформувати в себе мовленнєві здатності майбутнього юриста.

Структурними елементами *діяльнісно-технологічного* компонента є відповідні вміння та навички. В основних документах, що відображають соціальне замовлення на підготовку фахівця з урахуванням аналізу професійної діяльності та вимог до змісту освіти й навчання з боку держави, визначено зміст фахової підготовки майбутнього юриста, вимоги до спеціаліста, його компетентності як кандидата на заміщення посад у державному апараті та господарській сфері українського суспільства, визначено чотири групи професійно-мовленнєвих умінь і подано їхню характеристику:

1. Предметно-практичні – уміння виконувати дії щодо переміщення об’єктів у просторі, змінювати їхні форми тощо. Головну роль у регулюванні предметно-практичних дій виконують перцептивні образи, що відображають просторові, фізичні та інші властивості предметів і забезпечують

керування робочими рухами відповідно до властивостей об'єкта та завдань діяльності.

2. Предметно-розумові – уміння щодо виконання операцій з розумовими образами предметів. Ці дії вимагають наявності розвинутої системи уявлень і здатність до розумових дій (наприклад, аналіз, класифікація, узагальнення, порівняння тощо).

3. Знаково-практичні – уміння щодо виконання операцій зі знаками та знаковими системами. Прикладами цих дій є письмо, прокладання курсу за картою, одержання інформації від пристроїв тощо.

4. Знаково-розумові – уміння щодо розумового виконання операцій зі знаками та знаковими системами. Наприклад, дії, необхідні для виконання логічних і розрахункових операцій. Ці дії дають змогу вирішувати широке коло завдань в узагальненому вигляді [7, с. 13].

Ці вміння можуть виступати як критерії розвитку діяльнісно-технологічного компонента культури фахового мовлення майбутнього правника. Для забезпечення формування в студентів діяльнісного (технологічного) компонента КФМ необхідно організувати навчальну діяльність студентів на заняттях з мовних дисциплін таким чином, щоб вона містила алгоритми прийомів мовленнєвої діяльності, що дали б змогу на основі якісно засвоєних способів пізнавальної діяльності опанувати відповідні мовленнєві вміння та навички.

Визначені компоненти культури фахового мовлення мають формуватись у студентів у процесі вивчення дисциплін “Українська мова професійного спрямування”, “Риторика”, “Мова юридичного фаху”, “Правнича лінгвістика” тощо. Ефективність формування КФМ, передусім, зумовлена теоретичним змістом цих дисциплін і потребує перебудови процесу навчання відповідним чином.

Формування когнітивного компонента вимагає переорієнтації навчального змісту мовних дисциплін ВНЗ МВС України на формування культури фахового мовлення, а це, відповідно, потребує нових елементів навчальної інформації. Інформація, що подається в процесі вивчення названих вище дисциплін, має бути достатньою, щоб забезпечити формування в студентів не лише когнітивного компонента КФМ, а всього особистісного утворення загалом (тобто його діяльнісно-технологічного та мотиваційного компонентів) відповідно до визначених критеріїв.

Діяльнісний компонент культури фахового мовлення передбачає відповідну організацію навчального процесу, в якому студент повинен посісти центральне місце з погляду його активної діяльності, тому що організація навчання відображає взаємодію тих, хто навчається, і педагогів, їх співробітництво, організацію й управління процесом, орієнтовані на запланований результат (досягнення мети та завдань навчання). Тому орієнтованість навчального-виховного процесу на формування в майбутніх юристів КФМ потребує й відповідних змін в організації навчання.

Сформованість мотиваційного компонента формування культури фахового мовлення майбутніх правників зумовлена наповненням навчально-виховного процесу емоційно-ціннісною сферою, що передбачає адекватну

інформацію, способи навчальної діяльності, форми спілкування, тобто все, що дає можливість формувати у студентів мотивацію до фахової мовленнєвої діяльності.

Висновки. Таким чином, культура фахового мовлення правника – якісний показник загальної культури особистості, її ділових якостей, від якого залежить ефективність професійного становлення майбутнього юриста. Як відомо, з перших сказаних слів можна встановити, який рівень культури, інтелекту, професіоналізму особи, з якою ми спілкуємось, тому формування культури фахового мовлення – одне з першочергових завдань вищої юридичної освіти. Мотиваційний, когнітивний та діяльнісний компоненти формування культури фахового мовлення майбутніх юристів реалізуються в процесі мовної підготовки студентів через оптимальний відбір принципів, методів і прийомів навчання.

Список використаної літератури

1. Гороховська Т. В. Педагогічні умови формування культури професійного мовлення майбутніх працівників органів внутрішніх справ / Т. В. Гороховська // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : тези доп. II Міжвуз. наук.-практ. конф. – Київ : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 90–93.
2. Гороховська Т. В. Формування культури професійного мовлення майбутніх працівників органів внутрішніх справ у юридичному ВНЗ / Т. В. Гороховська // Рідна школа. – 2006. – № 12. – С. 9–12.
3. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І. В. Зайченко. – Чернігів, 2003. – 528 с.
4. Клименко В. П. Культура речи работников милиции как элемент профессиональной деятельности / В. П. Клименко // Милицейская этика и проблемы нравственного воспитания сотрудников органов внутренних дел : сб. науч. тр. – Київ, 1991. – С. 157–169.
5. Культура фахового мовлення : навч. посіб. / за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги–XXI, 2006. – 496 с.
6. Науковий стиль української літературної мови: програма спеціального курсу для ад'юнктів та здобувачів закладів вищої юридичної освіти МВС України / за заг. ред. Г. С. Онуфрієнко. – Запоріжжя : ЗІОІ МВС України, 2001. – 45 с.
7. Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста напряму підготовки 0601 “Право” за спеціальністю 7.060102. “Правоохоронна діяльність”. – Київ : КІОІ МВС, 2005. – 24 с.
8. Токарська А. С. Культура фахового мовлення : навч. посіб. / А. С. Токарська, І. М. Кочан. – Львів : Світ, 2003. – 321 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2015.

Руколянская Н. В. Формирование культуры профессиональной речи будущих юристов

В статье сосредоточено внимание на проблеме формирования культуры профессиональной речи будущих юристов, определена суть понятия “культура профессиональной речи”. Проведен анализ компонентов, которые имеют непосредственное влияние на формирование этого качества образованной личности.

Ключевые слова: культура профессиональной речи, культура устной речи, культура письменной речи, компонент, юрист, высшее учебное заведение юридического профиля.

Rukolyanskaya N. The Formation of Professional Speech of the Future Lawyers

The article is dedicated to the problem of formation of future lawyers' professional speech. It is explained by the fact that the state policy is fulfilled only through high-quality activity of a lawyer. Such an activity is aimed at the protection of citizens' rights and interests

as well as legal training and education. Due to the stated above, the special attention is paid to the problems of rising the effectiveness and improvement of professional students' training and forming their professional culture, professional speech culture in particular, in the higher educational establishments of Internal Affairs.

The notion "culture of professional speech" has been defined. The importance of both verbal and non-verbal speech culture formation for the future lawyers as components of communicative competence has been grounded. The increase of the last is possible subject to the improvement of organization and methodology of teaching, activation of students' independence while solving professional tasks. Methodological basis of the method of professional speech culture formation for the future lawyers have been outlined. The analysis of components (motivation, cognitive and active) that have the direct influence on the formation of the stated quality of an educated individual and the criteria of their development has been conducted.

To sum it up, the culture of professional speech of lawyers is a qualitative index of general culture of an individual and his/her business qualities, the effectiveness of professional formation of the future lawyer depends on which.

Key words: the culture of professional speech, culture of verbal speech, culture of non-verbal speech, component, a lawyer, the higher educational institution of law.